

Prof. Dr. Irk Ferenc
az Országos Kriminológiai és
Kriminalisztikai Intézet igazgatója

ERŐSZAKOS BŰNÖZÉS MAGYARORSZÁGON

**(Előadás a "Violence in contemporary World: from
Adaptation to Omnicide" konferenciára
St.Petersburg 1997. június 26-29.)**

1 Bűnözés-elméletek és erőszak

Az utóbbi időben régiókban gyakran ismételnék egy klasszikustól származó mondást - kissé torzítva és egyben aktualizálva. Így hangzik: *kísértet járja be Európát, az erőszak kísértete*. A közvélemény szemében a rendszerváltó országok lakossága két jelenséget különösen negatívan ítél meg: a közbiztonság romlását és a vagyon értékek korábban nem ismert veszélyeztetettségét. Mindkettő összefüggésben van az erőszakkal. Az átlagembert sokkal jobban zavarja e két jelenség, mint a milliós korrupciós bűncselekmények, a szervezett bűnözés eluralkodása vagy a fekete gazdaság által az ország valamennyi polgárának okozott tetemes kár. Közép- és Kelet-Európa lakossága úgy érzi, hogy a szocializmusnak nevezett társadalmi formáció és annak sok évtizedes viszonylagos biztonsága egy csapásra odalett. Az emberek többsége a két jelenséget ok-okozati összefüggésbe hozza és így össze is kapcsolja egymással. Erre pedig természetesen populista politikusok mindenütt "rátesznek egy lapáttal". Mind a bal- mind a jobboldali szélsőséges politikai irányzatok képviselőinek egyik legfőbb jelszava: a rend és biztonság ígérete. Azt hirdetik: ha ők kerülnek hatalomra, újra nyugalom lesz, s a polgárok ismét békésen sétálhatnak az éjszakai néptelen utcákon anélkül, hogy félnivalójuk lenne.

Érdemes ezért alaposan megnézni két dolgot:

- először: valóban a rendszerváltás pillanatában kezdett-e megromlani a közbiztonság, vagy ez egy már korábban megindult folyamat, ami a 80-as és 90-es évek fordulóján csak felgyorsult - esetleg csupán átmenetileg;
- másodszor: valóban olyan jelentős mértékben harapódzott-e el az erőszak, mint azt a lakosság képzele.

A közelmúltban Intézetünkben - az Országos Bűnmegelőzési Tanács megbízásából - egy alapvetően szociálpszichológiai irányultságú tanulmány készült az erőszakról.¹ A továbbiakban e dolgozat néhány, ide vonatkozó részéből következik szemelvény.

Az erőszak pszichológiája erősen leegyszerűsítve a következőképp fogalmazható meg: ahhoz, hogy az erőszak megjelenjen, a nyílt agresszív viselkedésre vonatkozó motivációs tényezőknek meg kell haladniuk azokat a személyiségi és szituatív tényezőket, amelyek az agresszió megjelenése ellen hatnak. Az erőszak *eredetére* vonatkozóan két markáns irányzat ismert. Az egyik főként úgy tekinti az agresszív készletet, mint veleszületett, biológiailag meghatározott, az ember alapvető lélektani működésében rejlő jellemzőt. A másik megközelítésben a motivációt a környezet és az egyén interakciója határozza meg. Eszerint az agressziót az egyén közvetlen és múltbeli történetében lejátszódó események hozzák létre és alakítják. Nyilvánvaló, hogy a két nézet szögesen ellentétben áll egymással. Egyik vagy másik elfogadása más-más bűnmegelőzési stratégiát és taktikát tesz indokolttá.

Az erőszak-elméletek alapvetően a következő *főbb típusokba* sorolhatók:

1. Etológiai elmélet, amelyet Konrad Lorenz munkássága fémjelez. Úgy véli: az ember intelligenciája, gondolkodó és beszélő állat-minősége tette lehetővé a pusztító fegyverek megalkotását és űzte ki abból a paradicsomból, amelyben büntetlenül követhette ösztöneit.
2. A biológiai elméletek nagy csoportja, amelyek részletezésére ehelyütt nincs lehetőség. A legfontosabb alcsoportok: a

¹ Dr. Virág, Gy.: Az erőszak. Elméleti anyag az OBmT program részére. Kézirat, Budapest 1996.

Sheldon és a Glueck-házaspár által fémjelzett konstitucionális típusok, a Delgado által kifejtett és Bandura által részletesen bemutatott neurobiológiai felfogás, a Hill-Sargent által részletezett agyi rendellenességeken alapuló felfogás, a Lombroso, Feldman és Jarvik nevével jellemezhető genetikai rendellenességek tanai.

3. A pszichológiai elméletek, amelyek közül kiemelésre kívánkozik Freud pszichoanalitikai és Miller agresszív-drive elmélete, valamint a napjainkban leginkább elfogadott szociális tanuláselmélet.

A hagyományos tanuláselmélet szerint a legtöbb szándékos viselkedés az úgynevezett operáns vagy instrumentális tanulás révén alakul ki. Azok a magatartások, amelyeket jutalom követ, azok fennmaradnak és megerősödnek, azok pedig, amelyeknek kellemetlen következménye lesz, amelyek büntetéssel járnak, azok meggyengülnek. A szociális tanuláselméletben ez a típusú tanulás kiegészül a modellkövető tanulással. Ennek lényege: a tanulás közvetlen megerősítés nélkül, egy másik személy (a modell) magatartásának és az ehhez társuló következménynek a megfigyelésével történik.

Ugyancsak a pszichológiai elméletek sorába tartozik Eysenck kontroll-elmélete. Eszerint az erőszakos magatartás - hasonlóan a legtöbb társas viselkedéshez - a helyzeti, szituatív tanulási tapasztalatok és a viszonylag stabil, öröklött személyiségi dimenziók együttes következménye.

4. Az agresszió integrált többváltozós elmélete Shoham és munkatársai nevéhez fűződik. A különböző tényezők sokoldalú kölcsönhatását tekintik meghatározónak, s az egyént működő egységnek, nem pedig eltérő részek egyszerű konfigurációjának tartják. A determinánsok közül a legfontosabbak: a biológiai predispozíciók, a személyiségi és társas attitűdök, a családi jellemzők. A szerzők kutatásai szerint a legfontosabbnak a családhoz való érzelmi kötődés tekinthető. Ennek ereje fordított arányban áll az elkövetett erőszakos cselekmények számával és az erőszak-cselekmény impulzivitásával. A megtervezett erőszak viszont a szülői engedékenységgel, a szülői büntetés hiányával áll szoros kapcsolatban.

2. Félelem a bűnözéstől - félelem az erőszaktól

Napjainkban gyakran esik szó arról, hogy a lakosság egyre jobban tart a bűnözéstől, a bűnözőktől. Igaz ugyan, hogy a robbanásszerű bűnözés-növekedéstől egyelőre a szakemberek nem tartanak, azonban ez mit sem változtat azon, hogy a korábban a béke szigetének nevezett közép-európai régió lakosságának többsége egyre rosszabbul érzi magát saját - korábban biztonságosnak vélt - hazájában. Legalábbis erről szólnak a híradások. Érdeemes ezért megnézni, hogy miként változott meg a bűnözés általunk vizsgált területén: az erőszakos bűnözés körében a lakossági közvélekedés. Magyarországon elsősorban Korinek László nevéhez fűződnek azok a kutatások, amelyek e vélekedésekről hiteles tájékoztatást nyújtanak.²

A *80-as évek második felében* (tehát közvetlenül a rendszerváltás előtt) elvégzett felmérés tanúsága szerint az emberek 13 %-a tartotta elképzelhetőnek, hogy a következő 12 hónapon belül lopás áldozata lesz. A szorongások sorában ezt követte a dologrongálás, majd a gépjárműlopás, s csak e cselekmények után következtek olyan erőszakos cselekmények, mint a betörés (5.8 %), a testi sértés (5.1 %), (nők esetében) az erőszakos közösülés, a rablás (1,6 %).³

Az embereket azonban - mint már szó volt róla - nem csak a saját sérelemre elkövetett cselekmények izgatják, hanem azok is, amelyekről tudomást szereznek. Az egyes bűncselekmény-kategóriák esetében a más sérelmére / saját sérelemre elkövetett cselekmények számának hányadosa nagyon eltérő volt. A rablás (7.6), az erőszakos közösülés (7.9), a tettleg bántalmazás (6.3) és a betörés (5.1) esetében közepes, míg a nem gépjárművek ellopása (2.2) és a dologrongálás esetében (1.1) kifejezetten alacsony. Megállapítható: a gépjárműlopás kivételével - már a rendszerváltás előtt - épp az erőszakos cselekmények váltották ki a legnagyobb visszhangot, jóval

² A továbbiakban a következő munkákból meríték: *Korinek L.: Rejtett bűnözés*. Budapest 1988. (Továbbiakban: Korinek 1988); valamint *Korinek L.: Félelem a bűnözéstől*. Budapest 1995. (Továbbiakban: Korinek 1995.)

³ Korinek 1988. 140. p.

nagyobbat annál, „mint azt a saját sérelemre elszenvedett cselekmények megalapoztak volna.”⁴

A magyarországi vizsgálat egy (nyugat)német és egy amerikai tagállam hasonló felmérésével is összehasonlításra került. Az volt megállapítható, hogy a bár általában a félelem az egyes területi egységek valós számadataival összefüggésben volt, azonban a magyar lakosság félelme - relatíve - sokkal nagyobb volt, mint amit a magyarországi kriminálstatisztikai adatok indokoltak volna.⁵ Ez a félelem azonban arányban volt azokkal a számokkal, amelyeket akkor adtak meg, amikor saját sérelmükre megvalósult bűnesetekről kellett beszámolniuk. A magyar lakosság feljelentési aktivitása a testi sérelemmel járó erőszakos cselekmények körében volt a legalacsonyabb.

A *rendszerátalakítás utáni időszakban* (1992) végzett felmérések szerint az emberek nagyjából azonos arányban (50-60 %) félnek mind attól, hogy a közeljövőben anyagi javaikat, mind attól, hogy testi épségüket sérelem fogja érni. Figyelemre méltó, hogy a megkérdezettek 40 % még attól is fél, hogy megölik.⁶ (Ezt a félelemszintet célszerű összevetni a jelen anyagban ismertetett ténytérképekkel. Az utóbbi adatok még "köszönő viszonyban" sincsenek a lakossági vélekedéssel. Ez utóbbi sokkal inkább a tömegkommunikációban tárgyalt gyilkosságok gyakoriságával és megjelenítésével van összefüggésben.)

Az erőszakos bűncselekmények egyik legjellegzetesebb fajtájával: a rablással összefüggésben érdemes megjegyezni: 1992/1993-ban az egzisztenciális félelmek kategóriájában a szegénységet, a betegséget és a háborút követően, és a munkanélküliséget, valamint a tömegmozgalmakat megelőzően került a rangsorba.⁷

Magyarországon 10 év alatt (1982-1992. között) az erőszaktól való félelemben jelentős változások következtek be. A megkérdezést követő 12 hónapon belüli áldozattá válásától való

⁴ Korinek 1988. 158. p.

⁵ Korinek 1988. 170. p.

⁶ Korinek 1995. 42. p.

⁷ Korinek 1995. 57. p.

félelem a rablások esetében több mint 4-szeresére, a betörések esetében 4-szeresére, a gépjárműlopásoknál mintegy kétszeresére emelkedett. A változás ennél kisebb volt a testi sértés esetében: itt a félelm mintegy 50 %-kal növekedett. Az erőszakos közösüléstől való félelem nagysága viszont alig változott.⁸

3. Az erőszakos bűnözés visszatükröződése a magyar kriminálstatisztikában

Magyarországon a 60-as évek közepe óta áll rendelkezésre megbízható kriminálstatisztika. Ennek hitelességét a mindenkori politikai rendszer nem befolyásolta, csupán a kodifikációban bekövetkező változások eredményezték az adatokban egyik évről a másikra esetleg jelentős módosulásokat. Mindez nem jelenti azt, mintha a magyarországi bűnözésről rendelkezésre álló számok hűen tükröznék a valós bűnügyi helyzetet és más országok számadataival minden további nélkül összehasonlíthatók lennének. Előbbinek korlátot szab a látencia nagysága, az utóbbinak az egyes országok kodifikációs fogalmi rendszere közötti eltérések.

Magyarországon az *ismertté vált bűncselekmények* száma az 1970. évinek 1995-ben a 4.1-szerese, 1996-ban a 3.8-szerese. A 14 éven felüli, azaz a vétőképes lakosságához viszonyított bűncselekményszám az említett időszakban valamivel kisebb mértékben: 3.7-szeresére emelkedett. Ennél jóval kisebb volt az ismertté vált elkövetők számának emelkedése: 1.8-szeres. Az előbbi adatok már jelzik: a vizsgált időszakban a bűncselekmények felderítési aránya az 1970. évinek csaknem a felére csökkent. Az utóbbi 20 évben az ismertté vált elkövetők között a fiatalok aránya lényegében változatlan maradt: 10.1 %-ról, 11.1 %-ra növekedett.

A magyarországi bűnözés emelkedésének két fordulópontja volt: 1980-tól indult meg az a lassú emelkedés, ami egy évtized alatt a korábbi számoknak majdnem a megkétszereződéséhez

⁸ Korinek 1995. 75. p.

vezetett. Erre az emelkedésre épült rá a rendszerváltás kezdete, amikor is két év alatt a bűncselekmények száma megkétszereződött. Jelenleg a bűnözés számszerűsége stabilizálódni látszik, bár - további enyhe emelkedés mellett - a bűnözési csúcspont több magyar prognózis 2005-2010 közé teszi. A mai magyar társadalomban már nem annyira bűncselekmények magas száma, mint a bűncselekmények szerkezetében bekövetkező változás jelenti a fő problémát.

Az *erőszakos bűncselekmények* száma - a közvélekedéssel ellentétben - az össz-bűnözésnél sokkal kisebb tempóban növekedett: 1970-1996 között mintegy 50 %-kal. Összbűnözésen belüli aránya pedig 13.5 %-ról 5.4 %-ra csökkent. Mindazonáltal a korábban már említett két cezúra: 1980-1981, ill. 1989-1990 fordulója e bűncselekmény-kategóriában is minőségi változást hozott.

Az erőszakos bűncselekményeken belül a *százezer vétőképes lakosra jutó bűncselekmények és bűnelkövetők* számában sem következett be olyan drasztikus változás az elmúlt negyed évszázadban, mint azt az össz-bűnözés alkalmával láthattuk. Az erőszak csoportjába sorolt bűncselekmények száma 68.1 %-kal, e bűncselekménytípus bűnelkövetőié 79.5 %-kal emelkedett. Ez pedig azt jelzi, hogy e körben a bűncselekmények felderítésének eredményessége az általános tendenciával szemben nem csökkent, hanem emelkedett. Érdekes strukturális átalakulást is megfigyelhettünk a vizsgált időszakban: 1970-1975 között az több elkövető közreműködésével megvalósított 1 cselekmény volt jellemző, míg 1979-től kifejezetten az 1 elkövető által megvalósított több cselekmény a jellemző.

A vizsgált bűncselekményi körben a legnagyobb súllyal a szándékos testi sértés, majd a garázdaság, a rablás és a magánlaksértés jelentkezik. Az utóbbi 15 évben a garázdaság és a rablás bűncselekményeinek száma mintegy két és félszeresére nőtt. A garázdaság számának emelkedése folyamatos, a rablásoké azonban előbb 1982-1983, majd 1989-1990 határán indult erőteljes növekedésnek. Ugyanezeknek az éveknek a fordulóján következett be a szándékos testi sértések számában is

növekedés, bár ott az emelkedés 15 év alatt mindössze 8-9 %. A szándékos emberölések száma továbbra is alacsony és az elmúlt 15 évet a számok erőteljes ingadozása jellemzi. 1993-ban már sok szakember is "farkast kiáltott", azonban a számok azóta ismét csökkennek.

Az *emberölések* többsége továbbra is a családokon belüli konfliktusok végső megoldásának bizonyítékai. Az utóbbi két-három évben jelentős számban fordulnak elő olyan erőszakos bűncselekmények, amelyek mögött rivalizáló csoportok egymás közötti leszámolója áll. Ezek egy része olyan - gyakran kivégzés-jellegű - akció, aminek valamennyi részese külföldi. A magyar lakosságot az utóbbi egy évben az elsősorban magyar vállalkozók ellen irányuló robbantásos merényletek nyugtalanítják. Az elkövetési eszközök között egyaránt szerepel hagyományos kézi lőfegyver, kézigránát, házilag készített bomba és vállról indítható rakéta. Valamennyi eddig felderített bűnügy esetében kiderült, hogy az első pillantásra tisztos üzletembernek látszó áldozat szoros kapcsolatban állt az alvilággal és a szervezett bűnözéssel. E terrortámadásoknak mindeddig egyetlen véletlen áldozata sem volt. A lakosság e cselekményektől egyelőre még inkább csak fél, s mindezideig nem vonta le azt a fontos tanulságot, hogy élete attól a pillanattól kerül közvetlen veszélybe, amikor olyan csoportok törvényeit fogadja el, amelyek kívül állnak az állam hivatalosan elfogadott jogrendjén. Kijelenthetjük: az élet kioltásában manifesztálódó agresszió ma semmivel sem jellemzőbb az országban, mint 10 vagy 20 évvel ezelőtt, csupán az elkövetési módokban történt változás. Nagyon lényeges, hogy nemcsak a véletlen, de a bűnelkövető számára ismeretlen áldozatok száma is elenyésző annak ellenére, hogy természetesen a közvélemény elsősorban ezekre reagál érzékenyen, s ezért az ilyen ügyek nagyobb nyilvánosságot kapnak, mint a családon belüli "problémamegoldások".

Ugyanez mondható el a fiatalok számára az erőszakos és garázda bűncselekményekben betöltött szerepéről: részarányuk 1980-ban 13.3 %, 1996-ban 11.2 % volt.

Összegezve megállapítható, hogy Magyarországon az erőszakos bűncselekmények száma is növekedett ugyan az elmúlt negyedszázadban, s ezen belül a rendszerváltás után is. Ez a kedvezőtlen változás azonban meg sem közelítette a bűnözés egészén belül megfigyelhető tendenciát.

Az egész világot elöntő erőszak jelentőségének megfelelő kezelése elsősorban azért fontos, mert ezáltal mind a lakosság, mind annak véleményformálói (pl. politikusok, média) elkerülhetik, hogy a lakosság beállítódásában visszafordíthatatlan folyamatok kezdeményezői legyenek. A bűnözés általában, az erőszakos bűnözés különösen képes arra, hogy aláássa a városok lakhatóságát, csökkentheti a beruházási kedvet, a foglalkoztatottságot, a pénzügyi aktivitást.⁹ Az erőszaktól való indokolatlan félelem növeli az elidegenedést, s tovább zilálja a lakóközösségek amúgyis megingott békességét.

E dolgozat az erőszaknak csak azokkal a megnyilvánulásaival foglalkozott, amelyeket a hatályos magyar büntető törvénykönyv szankcionálni rendel. Így pl. nem érintette a családon belüli erőszaknak azokat a formáit, amelyek pönalizálásának javaslata most szerepel a parlament napirendjén. A dolgozat ugyancsak nem tekintette feladatának az erőszak elleni fellépés részletezését. Ezért csak megemlítem: az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézetben - a Kormány megbízásából - a közelmúltban készült egy komplex bűnmegelőzési program, ami természetesen bőségesen kitér az erőszakos bűnözés prevenciójának gyakorlati kérdéseire is.

Budapest, 1997. május

⁹ Fehér L.: Gondolatok az erőszakos bűnözésről. In: Irk F. (szerk.): Magyar-német kriminológiai szimpozionum 1995: Budapest 1997. (Kézirat)